

גדרות, חומות וצדק סביבתי

יעל פדן ושולי הרטמן

עמותת במקום

"אם מקימים חומה של ארבעה מטר גובה צמוד לבית שלי, שהוא שני מטר גובה בלבד, אני יותר לא רואה את השמש. הבית שלי כאילו נעלם, לא קיים ואתו נעלם גם אני"¹

בתקופה האחרונה ובימים אלה ממש, הולכים ומשתנים פני השטח בישראל - גדרות וחומות נבנות באזורים שונים כשמטרתן ניתוק והפרדה. תשומת הלב הציבורית, בישראל ומחוצה לה, מתמקדת במערכת גדרות ההפרדה בגדה המערבית. בנייר זה אנחנו מבקשות להפנות את תשומת הלב לגדרות ולחומות המוקמות במהירות גם בתחומי הקו הירוק.

בין ישובים סמוכים, בין שכונות בתוך ערים ואפילו בין רובעים, מתרוממות חומות שסוגרות אוכלוסיה אחת מפני השניה, מרימות חיץ פיסי ביניהן כמו מצהירות: אין לנו עניין משותף אין לנו גורל משותף אין בינינו ולא כלום.

גידור, או תיחום המרחב, הינו מהלך תודעתי, תרבותי תכנוני וכוחני. התיחום מסמן גבולות במרחב שיכולים להיות גלויים או סמויים, סמליים או ממשיים, ויוצר הבחנה, הבדלה והפרדה בין דבר אחד למשנהו, בין אני ואתה, בין אנחנו והם. לעיתים זו הפרדה דינמית, כזו שטומנת בחובה את אפשרות ההתחברות מחדש, את המעבר והחצייה, ולעיתים זו הפרדה סטטית ומקובעת. האופנים השונים בעזרתם נעשה התיחום במרחב - אם ע"י כביש או פארק, ואם ע"י גדר או חומה - מבטאים את סוג ההפרדה ומשפיעים על אופייה. המכניזם החברתי על פיו היא נקבעת - בהסכמה או בכפייה יבטא ויקבע את רמת הקונפליקט בין הקבוצות המופרדות.

¹מתוך כתבה של לילי גלילי "יש"ע זה כאן", הארץ, 19.12.03

התופעה המרחבית של בניית גדרות וחומות בין ובתוך שכונות, יישובים וקבוצות אוכלוסייה מבטאת למעשה הפרדה בין מעמדות חברתיים, קבוצות אתניות וקהילות אשר נבדלות אלה מאלה בכוחן הכלכלי והפוליטי. גדרות אלה הינן יוזמה של קבוצות חזקות בחברה, יוזמה הנכפית על קבוצות חלשות שמתנגדות לה. הגדרות והחומות מוקמות תמיד בשם "ההגנה העצמית" ובשם השאיפה לבטחון ולהגנת הקניין של החזקים (אשר סובלים מגניבות, הטרדות, פשע או טרור). מוסדות המדינה, אם אינם יוזמי המהלך, תומכים בו, לעיתים מממנים אותו ובכל מקרה לא מציבים לו אלטרנטיבה וכך למעשה החומות מוצגות כמענה יחיד למצב של קונפליקט וכדרך הבלעדית להתמודדות עימו.

אלא שבפועל, הגדרות והחומות לא רק שאינן מביאות פתרון למצבי הקונפליקט, הן מעצימות אותם. בהיותן אלמנטים פיזיים בנויים בשטח, אשר מבטאים אינטרסים של צד אחד ויחסי כוח בלתי שוויוניים, הן מהוות תזכורת יומיומית למצב זה וגורמות לפגיעות מהותיות בזכויות תכנון, זכויות אדם וצדק סביבתי. הפגיעות נוצרות הן על רקע הכפייה בעצם ההחלטה והיוזמה החד צדדית המובילה להקמת החומה, והן כתוצאה מהיבטים תכנוניים כגון מיקומה, ממדיה, וכו' והיבטים של חלוקה בלתי ראויה של עלויות מול תועלות סביבתיות בין האוכלוסיות השותפות למרחב המחיה, נוכח מיקומה ואופייה של הגדר או החומה.

המשך המגמה הקיימת עלול להביא לפרוק החברה לקבוצות חזקות מסתגרות וקבוצות חלשות מופרדות, כאשר התוצאה היא למעשה גטואיזציה של הקבוצות כולן. תרבות שנסמכת על הפרדה בין חזקים לחלשים, ראיית עולם שבבסיסה הסתגרות והתנכרות היא אפשרות שאסור שתשתלט על חיינו ללא דיון ציבורי מעמיק. החיבור ביחד של אידיאולוגיה כלכלית קפיטליסטית, ראיית עולם כוחנית, פערים כלכליים הולכים וגדלים ויחסי כוח בלתי שווים, מזמינים תפיסה של הפרדה ואקסלוקסיביות, הרתיעה והפחד מפני ה"אחר"- זה שמעבר לחומה, מקבע אותה. החומות המורמות בין אוכלוסיות מסמלות בראש ובראשונה ויתור על מגע ודיאלוג, סירוב ליחסים וקיבוע מצב של איום מתמיד; הן משקפות חוסר אונים, חוסר אכפתיות או שמא מגמה מכוונת(?) של מוסדות השלטון; והן מבטאות אובדן הסולידאריות החברתית ופגיעה חמורה ביכולת לקדם צדק סביבתי, זכויות אדם וזכויות תכנון.

פגיעות בזכויות אדם בהקשרן התכנוני

בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת הוגדרו ע"י מוסדות האו"ם הזכויות הבסיסיות הניתנות למימוש באמצעות תכנון מרחבי וסביבתי ראוי: הזכות לקורת גג, הזכות למזון ומים ראויים לשתייה, הזכות לתעסוקה ראויה, לשירותי חינוך, בריאות וסניטציה, למעורבות ולקיום תהליכים דמוקרטיים בתכנון מרחבי.

התחשבות בזכויות אלה ואיזון בין אינטרסים מנוגדים של קבוצות אינם מתקיימים כאשר הצד החזק נוקט צעדים חד צדדיים, שאינם מאזנים בין שיקולים שונים, ואינם לוקחים בחשבון אינטרסים קיומיים בסיסיים. בכך, ההיבטים התכנוניים של מכשולי הפרדה בישראל הנוגעים למיקומם, ממדיהם ואפשרויות המעבר שמתוכננות במסגרתם, תורמים להפרת הזכויות הבסיסיות שהוזכרו. בפועל ההפרה תבטא בחסימת התפתחותם העתידית של יישובים או קהילות בשל מיקומה של הגדר וכמובן בהעדר מוחלט של שיתוף הציבור בהכרעות שישפיעו על מצבו החברתי, הפוליטי והכלכלי.

הרחקה חברתית וניכור

בשנים האחרונות מתרבות היוזמות מצד קבוצות אוכלוסיה חזקות בישראל לבניית גדרות וחומות בין שכונות המתאפיינות בפער כלכלי קיצוני ביניהן, ובשוני תרבותי, דתי ולאומי. קיימות כיום שתי חומות כאלו בארץ: ברמלה, בין שכונת ג'ואריש לשכונת יפה-נוף גני דן, (שהוקמה בסוף שנות התשעים), וחומת העפר שהוקמה בשנה האחרונה, בין ג'יסר א-זרקא לקיסריה. החומה השלישית, הנבנית כיום היא זו המתוכננת לחצוץ בין שכונת פרדס שניר בלוד למושב ניר צבי. פרדס שניר הינה שכונה ערבית בעיר לוד שמונה כ- 3000 תושבים. השכונה ממוקמת בחלקה המערבי של לוד בסמיכות למושב ניר צבי. במשך שנים רבות סבלו תושבי פרדס שניר ממצב של חוסר תכנון, שדחק אותם לבניה לא מוסדרת של מבני מגורים, וגרם למצב של העדר תשתיות פיסיית וחוסר שירותים חברתיים ועירוניים. תושבי מושב ניר צבי מעוניינים למנוע כניסה של צעירים מהשכונה לגן הציבורי או לבריכה של המושב. העובדה שבפרדס שניר אין לא גינה ולא בריכה אינה מהווה מבחינת ניר צבי עילה ובוודאי שלא הצדקה לבוא אליהם! הם נקטו ביוזמה של בניית קיר הפרדה בגובה 3-4 מטרים ובאורך של 1.5 ק"מ בינם לבין שכונת פרדס שניר הקמתה של חומת ההפרדה מהווה מעשה משפיל, אשר יוסיף נדבך להדרתה של

אוכלוסיית פרדס שניר, אשר מזה מספר עשורים מהווה מושא לאפליה תכנונית ומוניציפלית. (מבוסס על חוות דעת של "במקום" במסגרת הגשת התנגדות לתכנית החומה, אוקטובר 2003).

ראש מועצת ג'יסר א-זרקא לשעבר, עז א-דין עמאש, מכנה את סוללת העפר המפרידה בין יישובו לבין קיסריה גדר של "גזענות כלכלית". הסוללה, שאורכה כקילומטר וגבהה 12 מטר, מסייעת לדבריו לתושבי קיסריה שערך הנדל"ן שברשותם ירד עקב קרבתו לכפר הערבי. (מתוך כתבתה של לילי גלילי - "יש"ע זה כאן", עיתון הארץ, יום שישי 19 בדצמבר 2003).
השילוב, של נחיתות כלכלית קיצונית שנלווים לה גם הזנחה סביבתית וזהות ערבית מעצימים את הרתיעה ועל רקע מדיניות ההפרדה הרשמית כלפי הפלסטינים, מתגבשת גישה של הפרדה פנימית ששורשיה בכלכלה ובצריכה ומקדמיה ומוליכיה הם הפחד וה"בטחון".

חסימת התפתחותם העתידית של יישובים

הגדרות, הנבנות על גבול יישוב קיים, מגבילות לא רק את התנועה בינו לבין שכניו, אלא גם את תחומי ההרחבה האפשריים ליישוב בעתיד. כך המקרה בסוללת העפר שהוצבה לפני כשנה בין ג'יסר א זרקא לבין קיסריה. "תושבי ג'יסר מייחסים להפרדה הזאת כוונות של זדון כלפיהם. ממילא, הם אומרים, אנחנו תקועים כמו עצם בגרונה של המדינה כיישוב ערבי יחיד שנותר על חוף הים לאחר שכל השאר פונו כבר ב - 1948. כשגם מצפון ליישוב, הנושק למעגן מיכאל, סגרו עליהם בפארק לאומי (שתמיד מתורגם בערבית לפארק יהודי), התחזקה התחושה של תכנית אב לחנוק אותם עד שילכו למקום אחר" (מתוך כתבתה של לילי גלילי - "יש"ע זה כאן", עיתון הארץ, יום שישי 19 בדצמבר 2003).

במקרה של גדר ההפרדה בלוד, ממוקם תוואי הגדר בצמוד לבתי השכונה הערבית פרדס שניר ובקצה השטחים החקלאיים של מושב ניר צבי. למרות שכיום מדובר באדמות חקלאיות השייכות לתושבי המושב, קיים יסוד סביר להנחה כי החומה שתיבנה תשמש מחסום פיסי, ובלתי-הפיך, בפני פיתוח שונה של המרחב בעתיד.

הגדרות כתחליף לפעילות מוסדות המדינה

תומכי ההפרדה מצדיקים את הגדרות והחומות כאמצעים למניעת פשע, גנבות והטרדה של תושבים מצד שכניהם. במקום לדרוש ולתבוע טיפול המשטרה בבעיות הביטחוניות, נוקטים תושבים חזקים ביוזמות פרטיות כנגד בעיות אלה. כדוגמא נזכיר את שכונת

ארסוף שתושביה נמנים על עשירי המדינה שהציבה בכניסה אליה גדר עם שומר שמונע כניסת זרים לשכונה. (דומה הדבר לזה שתימנע תנועה חופשית של בני אדם בשכונת התקווה, בסביון, בכפר שמריהו, או ברחביה). וגם ביפו- כפי שמתארת מודעת פרסומת בעיתון - נבנית שכונה יוקרתית חדשה "סגורה" בפני הסביבה המיידית שלה. לאחרונה פורסם כי גם בגעש מתכוננים לבנות שכונה יוקרתית שתהיה סגורה בפני חלקי הקיבוץ על שכונותיו קל וחומר כל אחד אחר.

אלה הן מספר דוגמאות לתופעה מתרחבת בישראל. יש לה מקבילות בעיקר בארה"ב במה שמכונה Gated Communities - קהילה מגודרת, מסוגרת ומוגנת. רעיון ה"קהילה המסוגרת" התפתח בארה"ב בשנות השמונים. המטרה המוצהרת שלו - הבטחת הביטחון האישי לנוכח העלייה ברמת הפשיעה בעיר. האמצעים להשגתה נעים בין ביצור של בתים בודדים לבין הקפתה של שכונה שלמה בחומה. אחת הערים המובילות בתחום זה היא לוס אנג'לס, שבשוליה הוקמו בעשורים האחרונים פרוייקטים יוקרתיים מוקפי חומה, בעלי כניסות מוגנות, משטרה פרטית, ואף דרכי גישה פרטיות.

בעיה דומה קיימת בלוד. השכונה ידועה כסובלת מבעיות סוציאליות רבות לרבות ריכוז של סוחרי סמים בתחומה. תושבי מושב ניר צבי שמעמדם הסוציו-אקונומי גבוה גם בסטנדרטים ארציים, סובלים הן מגניבות והן מנוכחותם של "לקוחות הסמים" בקרבת בתיהם ועל אדמותיהם. תושבי פרדס שניר טוענים כי גם הם סובלים מתחנות הסמים שממוקמות בשכונה, ומתרבות הסמים שקיימת בה. הם טוענים כנגד המשטרה שהיא לא מבצעת את עבודתה ולא מבערת את נגע הסמים מהשכונה. **דרישתם היא לטפל בבעיה, במקום לבנות קיר אשר ישאיר אותם עם הסמים והפשע תוך הרחקת נגעים אלה מאחריים.**

פגיעה באיכות החיים

לקום בבוקר, לפתוח חלון ולראות חומת בטון – זאת משמעות החומה עבור חלק לפחות מתושבי פרדס שניר. תוואי החומה – על גבול האדמות החקלאיות של ניר צבי, מרוחק מבתי המושב, אך קרוב ביותר לבתי פרדס שניר. קרבת החומה לבתי השכונה כמו גם גובהה 4 – 3 מטרים, יגרמו לפגיעה ניכרת באיכות החיים של תושבי השכונה, על ידי חסימת משבי רוח מערבית, הגברת מפלס רעש, יצירת מפגע אסתטי חמור וחסימת הנוף הפתוח.

לסיכום

1. גדרות ההפרדה, המוקמות במקומות שונים בישראל, מהוות למעשה **ביטוי פיזי למגוון של בעיות אחרות: חברתיות, פוליטיות, ותכנוניות**. הגדרות מוצגות כפתרון לבעיות אלה, אך בפועל נראה כי מציאותן המרחבית של הגדרות בשטח לא רק שאינה יכולה לפתור בעיות אלה, אלא אף עלולה להחריפן. הגדר מאפשרת להרחיק את "הבעיה" מחיי היומיום ובכך לפתור לכאורה את הקונפליקטים החברתיים והפוליטיים. אך למעשה, הגדר תוחמת, מבדילה ומגדירה את מושא "הבעיה" כ"אחר" בעל תכונות דמוניות המאיימות על מי שמחוצה לו ובכך היא מקבעת ומעצימה את הקונפליקט ומרחיקה את אפשרות פתרונו.

2. הבעיות והתופעות שהוזכרו לעיל נובעות בראש ובראשונה מהיות הגדרות **מעשה מרחבי שנעשה בכפיה**. ככזה, מעשה זה אינו יכול לבטא את תפקידו של התכנון המרחבי כמספק כלים מקצועיים לתיאום בין מגוון שימושים ואינטרסים ולהסדרת הצדק המרחבי. תכנון חד צדדי מטבעו מביא בחשבון רק את האינטרסים של בעלי הכוח / הממון / ההשפעה. לדעתנו, סיכויי של גבול כזה להיות גבול של שכנות טובה קלושים.

3. השימוש בגדר כאלמנט פיזי בנוי הופך, לדעתנו, את **ההפרדה המרחבית למטרה בפני עצמה**: קביעת עובדות בשטח, יצירת מרחב חדש המתאים לאינטרסים של החזק מבין הצדדים המופרדים על ידי הגדר.

4. תופעת הגידור בישראל מאיימת להתפשט. ככל שהפערים הכלכליים בין שכונות יגדלו, המתחים והזרות וההתנכרות בין החזקים לחלשים יתעצמו. החזקים, כמו במקומות אחרים בעולם ירצו להרחיק מעצמם את המראה העקומה שמול עיניהם. העולם הראשון לא אוהב לראות את העולם השלישי צמוד אליו. העוני, העליבות והייאוש דוחפים לפשע לסמים לגניבות. ללא מדיניות שתפעל להקטנת הפערים, **ללא מדיניות שתפעל לתיקון ההזנחה להסרת מפגעים סביבתיים וציבוריים, וללא קוד אזרחי ברור שקובע גבולות, החזקים ייפרדו מהחלשים, החומות ייבנו והחברה תמצא עצמה גטאות גטאות חלקם חמושים ומוגנים ותמיד מאוימים וחלקם עלובים ומוזנחים מתוסכלים ומנוכרים**.

המלצות לשינוי מדיניות

1. על המשטרה לאכוף את החוק ולא לעודד מקרים של לקיחת החוק לידיים על ידי קבוצות חזקות החשות חסרות אונים ופגועות מול תופעות כגון גניבות, סמים וכו'. אכיפה משטרתית ודאגה לסדר הציבורי יאפשרו לתושבים שומרי חוק בכל השכונות (כולל פרדס שניר, לדוגמא, במקרה של לוד), חיים בטוחים ונעימים יותר, ויחסכו את הצורך ביוזמות לשיטור, גידור ותיחום המרחב מצד התושבים החזקים (במקרה הזה תושבי ניר צבי). במקום להדגיש הבדלים של דת ואתניות, תיווצר קואליציה של אזרחים משני הצדדים, המעוניינים כולם במיגור הפשע ובחיי שכונות טובה.

2. כאשר תוגש **לוועדה המחוזית** תכנית בינוי עיר הכוללת פתרון של הפרדה, גידור ותיחום בין שכנים, תדרוש הוועדה מן הצדדים הנוגעים בדבר לפנות אל גורם מתווך ומגשר ולנסות להגיע להסכמה ביניהם לגבי אופן ההפרדה והגידור, מיקום הגדר, מעברים דרכה וכו'. הוועדה תוודא שפתרון זה איננו ניסיון לכפיה חד צדדית של צד אחד על צד שני כתנאי למתן אישור להקמת מכשול פיזי בשטח.

3. **משרד הפנים** יפעל לקידום תכנון עבור אוכלוסיות חלשות על בסיס אפליה מתקנת. בצורה כזו יצומצמו משמעותית תופעות כגון בניה בלתי חוקית נרחבת. יתר שוויון בתכנון יפחית תחושות של קיפוח על רקע תכנוני מצד השכנים החלשים, ויימנע משכניהם החזקים לנסות להתגונן מפני "מפגעים אסתטיים" על ידי הסתרתם במכשולים ובגדרות (כדוגמת מקרה קיסריה).

4. כיום עיקר מדיניות ההפרדה בתוך ישראל מופנית כלפי האזרחים הערבים בישראל. שהם גם השכבות החלשות ביותר כלכלית ואזרחית. להערכתנו התופעה אם לא תיבלם תתרחב לאוכלוסיות חלשות נוספות. השכונות הסגורות, אם זו ארסוף ואם זו געש כבר סוגרות עצמן מפני סביבתן הנחותה מהם כלכלית. בידינו להיאבק ציבורית במגמות ובתופעות עליהן הצבענו. ראוי שנעשה זאת שעה אחת קודם.